

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

NÜSRƏT RƏHİM OĞLU MƏLİKOV

**İNFLYASİYA ŞƏRAİTİNDƏ DÖVLƏT BORCLARININ
İDARƏ OLUNMASI PROBLEMLƏRİ**

İxtisas: 53.01.01- Daxili fiskal siyasət və dövlət maliyyəsi

**iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ– 2015

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Maliyyə” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad üzrə elmlər doktoru, professor
Damət Abbas oğlu Bağirov

Rəsmi opponetlər: iqtisad üzrə elmlər doktoru, professor
Zahid Fərrux oğlu Məmmədov

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Ağanemət Qadir oğlu Ağayev

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin İqtisadi İslahatlar Elmi-Tədqiqat İnstitutu

Müdafiə “23” dekabr 2015-ci il tarixdə saat 14⁰⁰-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində D 02.051 dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi 6, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti D02.051 dissertasiya şurası.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Aftoreferat “___” noyabr 2015-ci il tarixdə göndərilmişdir.

**Dissertasiya şurasının
elmi katibi, i.ü.f.d,**

dosent M.M.Sadıqov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Yüksək inflyasiya səviyyəsi ölkə iqtisadiyyatında dərin fəsadlar törədir. Belə təsirlərin müəyyən bir hissəsi də dövlət borcları ilə bağlıdır. Belə ki, maliyyə sabitliyi olmayan şəraitdə dövlət borclarının idarə edilməsi, eləcə də məqsədyönlü borc siyasətinin həyata keçirilməsi öz səmərəliliyini xeyli itirmiş olur. İnflyasiya şəraitində meydana çıxan makroiqtisadi qeyri-tarazlıq, bütövlükdə maliyyə sisteminin, o cümlədən onun tərkib hissəsi olan dövlət borclarının kəskin vəziyyətə düşməsinə səbəb olur.

Müasir dünyada dövlət borcları hər bir ölkənin maliyyə siyasətində mühüm yer tutur. Belə ki, bir tərəfdən, beynəlxalq maliyyə-kredit qurumları ilə inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında sıx münasibətlər yaranır, digər tərəfdən daima bu ölkələrdə dövlət qiymətli kağızlar bazarı formalaşır və genişlənir. Beləliklə, bütün bunlar dövlət borcu münasibətlərinin əhatəsini genişləndirir və dövlətin maliyyə sistemində onun rolunu əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Bu səbəbdən də, həm qlobal miqyasda, həm də milli iqtisadiyyat çərçivəsində dövlət borcu münasibətlərinin dəridən öyrənilməsinə ehtiyac yaranır.

İnflyasiyanın dövlət borclarına təsiri heç də birmənalı qəbul olunmamalıdır. Belə ki, bəzi hallarda mövcud inflyasiya şəraiti dövlətin borc siyasətinə müsbət təsir edir. Başqa sözlə, inflyasiya prosesi dövlətə özünün borclarını daha az məsrəflər hesabına ödəməyə imkan yaradır. Bu, dövlət borclarının ödənilməsi ilə bağlıdır. Lakin qeyd edək ki, bu ödəniş üsulu dövlətin yalnız milli valyutada olan borclarına aiddir. Digər tərəfdən, inflyasiya vasitəsilə dövlət borclarının ödənilməsi borc verən tərəfin, yəni kreditor və investorların maraqlarına uyğun gəlmir. Odur ki, bu baxımdan dövlət borclarının idarə edilməsinin konkret şəraitlərdə düzgün istiqamətə yönəldilməsinə zərurət yaranır.

İqtisadi kateqoriya kimi xarici borclanma iqtisadi artımın sürətli templərinə nail olunması üçün milli iqtisadiyyatda investisiya qıtlığı problemini həll etməyə qabil effektiv aləti özündə ehtiva edir. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin qloballaşması şəraitində ölkənin inkişafı xarici kapitalın, o cümlədən ssuda kapitalının iştirakı olmadan mümkün deyildir. Effektiv xarici borc siyasəti dünya maliyyə siyasətinə inteqrasiyaya xidmət edir ki, bu da onun tam hüquqlu iştirakçısı olmağına imkan verir. Xarici borclanma həm də iqtisadiyyatda makroiqtisadi disbalansı

tənləşdirməyə imkan verir. Xarici kreditlərin qeyri-səmərəli istifadəsi və dövlətin elmi cəhətdən əsaslandırılmış borc siyasətinin olmaması milli iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafına təsir edir. Dünya iqtisadiyyatının son illər ərzində keçirdiyi böhran halları xarici borc məsələsində proqnoz tədqiqatlarının reallaşdırılması zəruriliyini müəyyən edir. Lakin Azərbaycan alimlərinin iqtisadi tədqiqatlarında bu istiqamət nisbətən yeni sayılır, ölkədə dövlət xarici borcunun idarə edilməsi metodologiyası hələ indi formalaşmağa başlayır.

İnflyasiyanın dövlət borcunun idarəedilməsinə təsiri problemləri də müasir iqtisadi elmin aktual mövzularından birini təşkil edir. Belə ki, inflyasiya ölkə həyatının bütün sahələri ilə sıx surətdə bağlıdır. Siyasi proseslər, iqtisadi dəyişikliklər, beynəlxalq münasibətlər və s. inflyasiya səviyyəsinə operativ formada təsir göstərmək qabiliyyətinə malikdir. Bununla əlaqədar problemin tədqiqi, həyata keçirilən islahatlar kontekstində dövlətin borclanma siyasətinin həyata keçirilməsi, onun məzmun və mahiyyətinin öyrənilməsi problemləri sahəsində yeni metodoloji yanaşmaya ehtiyacı artırmışdır.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Dövlət borcundan səmərəli istifadə edilməsi, onun müxtəlif mənbələr hesabına maliyyələşdirilməsi, dövlət borcunun həcmnin inflyasiyanın səviyyəsinə təsirinin tənzimlənməsi və bu sahədə müəyyən tarazlığın saxlanması məsələləri maliyyə tədqiqatçıları tərəfindən tədqiq edilmiş və edilməkdədir. Yeni iqtisadi münasibətlərin yaranması, səmərəli borc siyasətinin həyata keçirilməsi və antiinflyasion proseslər kimi aktual problemlər dünyanın görkəmli alimlərinin elmi əsərlərində tədqiq edilmişdir. Ölkə iqtisadçılarından da Ə.C.Muradov, Z.F.Məmmədov, D.A.Bağirov, M.X.Həsənlı, Ə.P.Babayev, E.M.Sadiqov, A.M.Kərimov, Ş.Ş.Bədəlov, B.A.Xankişiyev, A.Q.Ağayev, A.A.Abbasov, S.M.Məmmədov, N.R.Quliyev və başqalarını göstərmək olar.

Ölkə iqtisadiyyatında son illər ərzində ardıcıl və uğurlu islahatların aparılması, yeni iqtisadi münasibətlərin formalaşması, dünya iqtisadi sistemində baş verən dəyişikliklər bu mövzunun vaxtaşırı olaraq tədqiq edilməsi zəruriliyini yaradır. Ölkəmizin maliyyə bazarında həyata keçirilən ardıcıl islahatlar «İnflyasiya şəraitində dövlət borclarının idarə olunması problemləri» mövzusunda tədqiqatın aparılması zəruriliyini bir daha artırır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın aparılmasının əsas məqsədi inflyasiya şəraitində dövlət borcunun səmərəli idarə edilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, antiinflyasiya mexanizmini forma-

laşdırmaqla ölkədə dövlət borclarının mükəmməl idarəetmə sisteminin yaradılması ilə bağlı nəzəri-təcrübi ümumiləşdirmələr əsasında elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər işləyib hazırlamaqdır.

Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıda sadalanan vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- dövlət borcunun iqtisadi mahiyyəti və səmərəli istifadəsinin zəruriliyinin araşdırılması;

- dövlət borclarının strukturu və onların idarə edilməsinin makroiqtisadi aspektlərinin tədqiq olunması;

- dövlət borclarının maliyyələşdirmə mənbələrinin və borc münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi yollarının araşdırılması;

- müasir şəraitdə Azərbaycanda dövlət borcunun həcmi ilə inflyasiyanın səviyyəsi arasında asılılığın təhlil edilməsi;

- Azərbaycanda dövlət borclarının mövcud səviyyəsinin qiymətləndirilməsi;

- inflyasiyanın tənzimlənməsi mexanizminin dövlət borclarının ödənilməsinə təsirinin üzə çıxarılması;

- borc öhdəliklərinin ödənilməsi və onun həcmnin inflyasion proseslərə təsirinin qiymətləndirilməsi;

- inflyasiya şəraitində dövlət borcunun proqnozlaşdırılması və idarə edilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;

- dövlətin borc siyasətinin səmərəli reallaşdırma mexanizmlərinin təşkili istiqamətlərinin işlənilib hazırlanması;

- qloballaşma şəraitində antiinflyasiya mexanizminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərinin əsaslandırılması.

Tədqiqatın predmetini inflyasiya şəraitində dövlət borcunun idarə olunması ilə bağlı iqtisadi münasibətlər sistemi, **obyektini** isə Azərbaycan Respublikasında inflyasiya şəraitində dövlət borclarının idarə olunması mexanizmi təşkil edir.

Tədqiqat işinin nəzəri-metodoloji əsasları. Tədqiqat işinin elmi-nəzəri və metodoloji əsasını iqtisadçıların bu sahədəki əsərləri, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, «Dövlət borcu haqqında», «Büdcə sistemi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, tədqiqatın mövzusu ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin qərarları və Respublika Prezidentinin fərmanları, hökumətin sərəncamları, digər hüquqi-normativ sənədlər təşkil edir. Tədqiqat işində müşahidə, məntiqi ümumiləşdirmə, müqayisəli təhlil, statistik qruplaşdırma, dinamika və s. kimi tədqiqat üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işinin informasiya bazasını İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, Vergilər Nazirliyi, Hesablama Palatası, Dövlət Statistika Komitəsinin məlumat və materiallarından, hesabat sənədlərindən istifadə edilmiş və dövrü mətbuat məlumatlarına da istinad edilmişdir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- dövlət borcunun iqtisadi mahiyyəti açıqlanmış, yaranma zəruriliyi araşdırılmış, və xarici maliyyələşmə mənbəyi kimi rolunu tədqiq edilmişdir;

- daxili və xarici dövlət borclarının inflyasiya şəraitində formalaşması xüsusiyyətləri üzə çıxarılmış və onların idarə edilməsinin makroiqtisadi aspektləri qiymətləndirilmişdir;

- Azərbaycanın xarici borcunun son illərdəki dəyişmə dinamikası və trendi nəzərə alınmaqla ortamüddətli perspektivə xarici borcun həcmi proqnozlaşdırılmışdır;

- ÜDM-in xarici borcudan və ixracın həcmindən asılılığın reqressiya təhlili aparılmış və nəticələri qiymətləndirilmişdir;

- xarici borcun idarə edilməsi üzrə Dünya Bankının təcrübəsi öyrənilməklə xarici borc vəziyyətinin tənzimlənməsi üçün Azərbaycan iqtisadiyyatına uyğun xarici borcun idarə edilməsi modeli işlənib hazırlanmışdır;

- borc öhdəliklərinin həcmnin inflyasiya prosesinə təsiri təhlil edilərək qiymətləndirilmişdir;

- müasir şəraitdə Azərbaycanda dövlət borclarının ödənilmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi yollarını əhatə edən elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər işlənib hazırlanmışdır;

- bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin borc siyasətinin səmərəliliyinin artırılmasının prioritet istiqamətləri müəyyən edilmişdir;

- Azərbaycanda antiinflyasiya mexanizminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə dünya ölkələrinin təcrübəsindən istifadə imkanları üzə çıxarılmışdır.

Tədqiqat işinin nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin nəticələrindən inflyasiya proseslərinin tənzimlənməsində, dövlət borcunun strukturunun və onun ödənilmə mexanizminin təkmilləşdirilməsində, daxili və xarici dövlət borcu siyasətinin həyata keçirilməsində, həmçinin tədris prosesində istifadə etmək olar.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti. Bütövlükdə maliyyə sferasında həyata keçirilən islahatlar çərçivəsində tədqiqat işi üzrə əldə edilmiş nəzəri-praktik nəticələrdən borc siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, antiinflyasiya proseslərinin gücləndirilməsi və dövlət borcu ilə

inflyasiyanın səviyyəsi arasında müəyyən tarazlığın yaradılması prosesində istifadə oluna bilər.

İşin aprobeasiyası və nəticələrinin tətbiqi. Tədqiqatın müxtəlif müddəaları və dissertasiya dairəli sürülən təkliflər Moskva və Bakı şəhərlərində təşkil edilən elmi-praktik konfranslarda məruzə edilmişdir.

Nəşr olunmuş elmi əsərlər. Tədqiqat işinin nəticələrinin ikisi xaricdə olmaqla nəşr olunan 11 elmi əsərdə öz əksini tapmışdır.

İşin quruluşu və həcmi. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, 9 altfəsil, nəticə və eləcə də istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya 14 cədvəl, 5 sxem və 4 şəkil olmaqla, kompyuter yazısı ilə 171 səhifədən ibarətdir.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ

I FƏSİL. Dövlətin borc münasibətləri və dövlət borclarının idarə edilməsinin nəzəri-metodoloji əsasları

1.1. Dövlətin borc münasibətləri və onun iqtisadi sistemin inkişafına təsiri

1.2. Dövlət borclarının strukturu və onların idarə edilməsinin makroiqtisadi aspektləri

1.3. Dövlət borclarının maliyyələşdirilməsinin və borc münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi

II FƏSİL. Müasir şəraitdə Azərbaycanda dövlət borcunun həcmi ilə inflyasiyanın səviyyəsi arasında asılılığın müəyyən edilməsi

2.1. Dövlət borclarının dəyişmə dinamikası və onun mövcud səviyyəsinin qiymətləndirilməsi

2.2. Borc öhdəlikləri, onun ödənilməsi və həcmnin inflyasiya prosesinə təsirinin dəyərləndirilməsi

2.3. İnflyasiyanın tənzimlənməsi sistemində dövlət borclarının ödənilməsi problemləri

III FƏSİL. İnflyasiya şəraitində dövlət borclarının idarə olunmasının səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri

3.1. Qloballaşma şəraitində dövlət borcunun idarə olunmasının proqnozlaşdırılması

3.2. Antiböhran idarəetmə tədbirləri aspektində antiinflyasiya mexanizminin təkmilləşdirilməsi

3.3. İnflyasiya şəraitində dövlətin borc siyasətinin səmərəli təşkili istiqamətləri

Nəticə

Ədəbiyyat siyahısı

Dissertasiyanın əsas müddəaları

1. Dövlətin borc münasibətləri və dövlət borclarının idarə edilməsinin makroiqtisadi aspektləri

Dövlətin borc münasibətlərinin formalaşması hər bir ölkənin maliyyə siyasətində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Dövlətin borc münasibətlərində bir tərəfdən beynəlxalq maliyyə-kredit qurumları ilə inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında sıx münasibətlər yaranır, digər tərəfdən gündən-günə bu ölkələrdə dövlət qiymətli kağızlar bazarı formalaşır və genişlənir. Bütün bunlar dövlət borcu münasibətlərinin əhatəsini genişləndirir və dövlətin maliyyə sistemində onun rolunu əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

Dövlətlərin əksəriyyəti büdcə kəsiri və bununla əlaqədar olaraq dövlət borclarının artması problemi ilə üzləşirlər. Dövlət borcunun səviyyəsinin sürətli artımı və bu artımın iqtisadiyyata mənfi təsirinin aradan qaldırılmasının qeyri-mümkünlüyü yaranmış mövcud vəziyyətin səbəblərini dərinlən təhlil etməyi və dövlət borcunun idarə edilməsinə yeni yanaşma metodlarının axtarılmasını zəruri edir.

Klassik iqtisadçılar (A.Smit, D.Rikardo, J.Mill) borc mövcudluğuna qarşı iddialar qaldırmışlar. Onların sözlərinə görə, bu dövlətin üzərinə ən ağır yük kimi düşür. Onlar, həmçinin bu borc məbləğlərinin ödənilməməsi və nəticədə ölkədə iqtisadi vəziyyətin pisləşməsi ehtimalının mövcudluğunu da inkar etməmişlər.

Keynsin nəzəriyyəsində dövlət borcu iqtisadi sistemin fəaliyyətinə təsir vasitəsi kimi nəzərdən keçirilir. Bu nəzəriyyənin tərəfdarlarının fikrincə, büdcə kəsiri iqtisadiyyat üçün ağır nəticə deyil, əksinə, iqtisadi sistemin fəaliyyətini stimullaşdıran bir vasitədir.

İqtisadi fikrin inkişafının aparılan tarixi təhlili göstərdi ki, borc yükü problemi heç də borclanmanın zəruriliyi məsələsində deyil, hansı ölçüdə borc ardınca qaçmaq lazım olmasında və bunun hansı iqtisadi nəticələrə gətirib çıxara bilməsindədir. Birmənalı demək olmaz ki, borc yükü kimin üzərinə düşür, lakin nəzərə alsaq ki, iqtisadçıların əksəriyyəti borcun iqtisadiyyata təsirini qəbul edirlər, onda borcların idarə olunması sahəsində səriştəli siyasətin aparılmasının makroiqtisadi siyasətin etibarlı aləti olması qənaətinə gələrik. Onun öz növbəsində bacarıqla istifadəsi ölkənin cəlbədiciliyinin investisiya kredit reytingini artırmağa imkan verəcəkdir.

Beləliklə, xarici borc dövlət tərəfindən qoyulmuş müəyyən qaydalar üzrə mövcud olan institutlardan biridir. Yüksək inflyasiya makroiq-

tisadiyyatda qeyri-sabitliyə, əmanət və investisiya arasında balansın pozulmasına gətirib çıxarır, beləliklə də, dövləti daha çox xarici borc ardınca qaçmağa məcbur edir. Lakin, inflyasiya və xarici borcun təsirinin əks əlaqəsi mövcuddur. Belə ki, borclu ölkələrdə xarici borcun ödənilməsi zəruriliyi iqtisadi siyasətə təsir göstərməklə, inflyasion artımı stimullaşdırır. Əsas kreditorların yerləşdiyi ölkələrdə inflyasiyanın artım tempi verilən kreditlərin həcminə, eləcə də onların gələcəkdə geri alınması şərtlərinə təsir göstərir. Beləliklə, bütün bunlar həm milli, həm də beynəlxalq kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin artımına kömək edir.

İnflyasiya şəraitində dövlət borcunun idarə edilməsi məsələləri iqtisadi fikrin inkişafının bütün mərhələlərində iqtisadçıların diqqət mərkəzində olmuşdur. Dövlət borcunun idarə edilməsi – dövlətin borc öhdəliklərinin idarə edilməsi strategiyasının işlənib hazırlanması və yerinə yetirilməsi prosesidir ki, bu da zəruri maliyyələşdirmə məbləğinin cəlb olunmasına, risk dərəcəsinə və xərcə münasibətdə hökumətin məqsədli göstərişlərini yerinə yetirməyə, eləcə də borcun idarə edilməsi sahəsində hökumətin qarşıya qoyduğu digər məsələləri həll etməyə imkan verir.

Dövlət və xarici borcun uğurla idarə edilməsi üçün əlverişli makroiqtisadi mühitin olması vacibdir. Daha vacib amillər arasında mübadilə məzənnəsinin və qiymətlərin sabitliyi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Mübadilə məzənnəsinin yüksək riski xarici investorların arzusunu yox edir. O həm də daxili borc bazarlarının inkişafına mənfi təsir edir. Oxşar qayda ilə biznes mühitinə və daxili borc bazarlarının inkişafına yüksək inflyasiya da təsir edir.

Makroiqtisadi səviyyədə mübadilə məzənnəsinin sabitliyi əsasən mərkəzi bankın məsuliyyətinə aiddir. Valyutanın ucuzlaşmasına nəzarət tədbirlərinə spot və forvard əməliyyatları bazarlarında qiymət artımına, faiz dərəcələrinin artırılmasına, xarici valyuta satışlarına və s. nəzarət daxildir. Oxşar şəkildə milli valyutanın möhkəmlənməsi müəyyən edilmiş mübadilə məzənnəsi üzrə xarici valyutanın alışı ilə ləngidiləcəkdir.

Daxili borc bazarının inkişafının nizamlanması üçün aşağı inflyasiya səviyyəsinə malik əlverişli mühitin olması zəruridir. Qiymətlərin səviyyəsinin artması pulun dəyərinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır. Borcun ümumi həcmnin real dəyəri (inflyasiyaya edilmiş düzəlişin nominal dəyəri) aşağı düşür və hökumətin gəliri, həm də öhdəliyi real ifadədə azalır. Bu zaman pulun azalan dəyərini kompensasiya etmək məqsədilə hökumətə daha yüksək faizlər ödəmək lazım gəlir. Ona görə də

qiymət artımına nəzarət faiz dərəcələrinin aşağı salınması üçün ilkin zəmindir ki, bu da daxili borcun dayanıqlı bazarı üçün zəruri şərt sayılır.

Xarici borcun səviyyəsi xaricdən birbaşa xarici və ya portfel investisiyaların və kommersiya kreditlərinin axını üçün makroiqtisadi mühitin müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır. Bu ona görə baş verir ki, xarici borcla ölkənin kredit reytingi arasında birbaşa əlaqə mövcuddur.

Xarici borcun ÜDM-ə, borca xidmətin cari daxilolmalara nisbəti kimi göstəricilər nə qədər yüksək olarsa, kredit qabiliyyətlilik aşağı, defolt riski yüksək olmayaraq baş verir. Ona görə də özəl zəmanətsiz axınlar da daxil olmaqla, xarici kreditlər axınına təsir baş verəcəkdir. Kredit şərtləri də sərtləşdiriləcəkdir, belə ki, kreditlər üzrə riskə görə mükafat artırılacaqdır.

Qiymətlərin və mübadilə məzənnəsinin sabitliyi və dövlət və xarici borcun məqbul səviyyəsi borcun uğurlu idarə olunması üçün çox zəruridir. Bu sahədə şəffaf, ardıcıl və perspektiv dövlət siyasətinin də olması eyni dərəcədə vacibdir. Onlar birlikdə dövlət və xarici borcun səmərəli idarə olunması üçün əlverişli şərait yaradırlar. Burada mühüm tələb hökumətin həyata keçirdiyi əməliyyatların şəffaflığıdır. Dövlət və xarici borcun monitorinq sisteminin gücləndirilməsi, dövlət və zəmanətsiz özəl borc statusu üzrə hesabatların dərc edilməsi bu fəaliyyətin bir hissəsi sayılır.

Bu investisiyalar da mühüm nəticələrə gətirib çıxara bilər. Birincisi, onlar xarici investitorlara dövlət siyasəti haqqında düzgün siqnal verirlər. İkincisi, tədbirlər milli iqtisadiyyatın uzunmüddətli dayanıqlı artımı üçün əsas yaradır ki, bu da hökumətin borca xidmət qabiliyyətini artırmaqla, ÜDM-in, vergi daxilolmalarının və ixracın yüksəlməsinə gətirib çıxarır. Odur ki, xarici və dövlət borcu uzunmüddətli perspektivdə məqbul sayılır ki, bu da borc və ÜDM səviyyələri arasında nisbətlərin idarə edilməsində əks olunur.

2. Dövlət borclarının maliyyələşdirilməsinin və borc münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi

Azərbaycanda dövlət borclarının, xüsusilə də xarici dövlət borclarının tərkibində dövlət zəmanəti ilə təqdim olunan kreditlər əhəmiyyətli paya malikdir. Bir çox ədəbiyyatlarda bu öhdəlikləri dövlət borcu kimi xarakterizə etmirlər. Əslində isə ümumilikdə məqsədsiz dövlət borcları, o cümlədən onun ən geniş yayılmış növü olan idxaldan yaranan məqsədsiz dövlət borcları, digərləri kimi ölkənin borc siyasətinin əsas tərkib hissəsinə çevrilməli və daha səmərəli üsullarla icra olunmalıdır.

Ölkə iqtisadiyyatı və təsərrüfatı üçün zəruri olan məhsulların hökumət tərəfindən idxalı zamanı yaranan borclar ilə yanaşı, digər öhdəliklər üzrə də eyni borclar yarana bilər. Borcların bir həlqəsi kimi göstərdiyimiz bu borclar daha çox milli iqtisadiyyatın xüsusiyyətindən irəli gəlir. Bütövlükdə, dövlət borcu anlayışına, eləcə də onun tərkib hissələrinə müxtəliflik gətirən məhz bu istiqamətli borclardır.

Ölkəmizdə dövlət borclarının tərkibində investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilən vəsaitlər böyük paya malikdir. Daxili dövlət borclarını çıxmaq şərti ilə, bu istiqamətə yönəldilən vəsaitlərin demək olar ki, hamısı xarici dövlət borclarının payına düşür. Xarici mənbələrdən cəlb edilən investisiya kreditlərinin yönəldiyi sahələr içərisində neft-qaz və enerji sahələri daha çoxdur.

Əksər ölkələrdə olduğu kimi, ölkəmizdə də kredit münasibətləri dövlət borcu kimi xarakterizə olunur. Belə ki, “Dövlət borcu” haqqında Azərbaycan Respublikasının qanun layihəsində dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edən zəruri mal və xidmətlər idxalının maliyyələşdirilməsi həm daxili dövlət borcu, həm də xarici dövlət borcu vəsaitlərinin təyinatı kimi göstərilmişdir.

Ölkənin tədiyyə balansında müxtəlif dövrlərdə və fərqli səbəblər üzündən kəsir əmələ gələ bilər. Bu kəsirin aradan qaldırılması üçün bir çox mənbələrdən kredit vəsaitləri cəlb edilir ki, bunlar da dövlətin borc öhdəlikləri kimi xarakterizə olunur. Tədiyyə balansının tarazlaşdırılması məqsədilə cəlb edilən kreditlər xarici mənbələrdən bəhrələndiyi üçün xarici dövlət borcları kimi səciyyələnir.

Dövlət hər hansı səbəblər üzündən müəyyənləşdirilmiş müddət ərzində ödənilməyən borc öhdəliklərinin icrasını həyata keçirmiş olur. Bu zaman borc müqaviləsinin şərtləri əvvəlkinə nisbətən ağır da ola bilər. Bu vəziyyət dövlətin yeni borc münasibətlərinə girməsi məcburiyyətdən irəli gəlir.

“Dövlət borcu” haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda daxili və xarici dövlət borcu vəsaitlərinin təyinat istiqamətlərindən biri kimi əvvəlki dövlət borclarına xidmət edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Yeri gəlmişkən, qeyd etmək lazımdır ki, bu qanunda yalnız daxili dövlət borclarına xidmət üzrə borc öhdəlikləri daxili dövlət borcu vəsaitlərinin təyinatı kimi göstərilmişdir.

Ölkəmizdə də bu istiqamətli dövlət borclarının demək olar ki, hamısı dövlət qiymətli kağızlarının payına düşür. Buna səbəb olan əsas amillərdən biri də dövlət borc alətlərinin daha qısamüddətli olmasıdır.

Dövlət qiymətli kağızlarının böyük bir hissəsini təşkil edən dövlət qısamüddətli istiqrazlarının ödəniş vaxtı, orta hesabla 90 gün olduğuna görə onların maliyyələşdirilməsində yeni borc öhdəliklərindən istifadə olunur. Əvvəlki dövlət borclarının maliyyələşdirilməsi məqsədilə yaranan borclar daha çox ağır borc öhdəliklərinə malik dövlətlərə aiddir. Bu ölkələrdə ödəniş vaxtı çatmış borclar bir qayda olaraq sözügedən üsulla həyata keçirilmiş olur. Dövlət borclarının vaxtli-vaxtında ödəniləsinə yönəlik ciddi dövlət siyasəti mövcud olduğundan, ağır öhdəliklərə çevrilmiş dövlət borcları demək olar ki, yoxdur. Belə dövlət borclarının güzəştli şərtlərlə seçilən yeniləri ilə əvəz edilməsi, hər şeydən əvvəl, dövlət qiymətli kağızlar bazarının inkişafını tələb edir. Çünki, yalnız, bu maliyyə alətlərinə yüksək tələb olan şəraitdə onların əvəz edilməsi prosesi uğurla həyata keçirilə bilər.

3. Müasir şəraitdə Azərbaycanın dövlət borclarının dəyişmə dinamikası ilə inflyasiyanın səviyyəsi arasında asılılığın tədqiqi

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi baxımından xarici borcların səviyyəsini qiymətləndirərkən xarici borcların ÜDM-in həcmində xüsusi çəkisi, xarici borcların illik ixracın həcmində tutduğu xüsusi çəki, xarici borca xidmət ödənişlərinin illik ixracda tutduğu xüsusi çəki göstəricilərindən də istifadə edilmişdir.

İndi isə Azərbaycanın xarici dövlət borcu ilə bəzi makroiqtisadi göstəricilərin əlaqəsini araşdırmağa çalışaq (cədvəl 1).

Cədvəl 1

Azərbaycanın əsas makroiqtisadi göstəriciləri ilə xarici dövlət borcu arasında qarşılıqlı əlaqə, %-lə

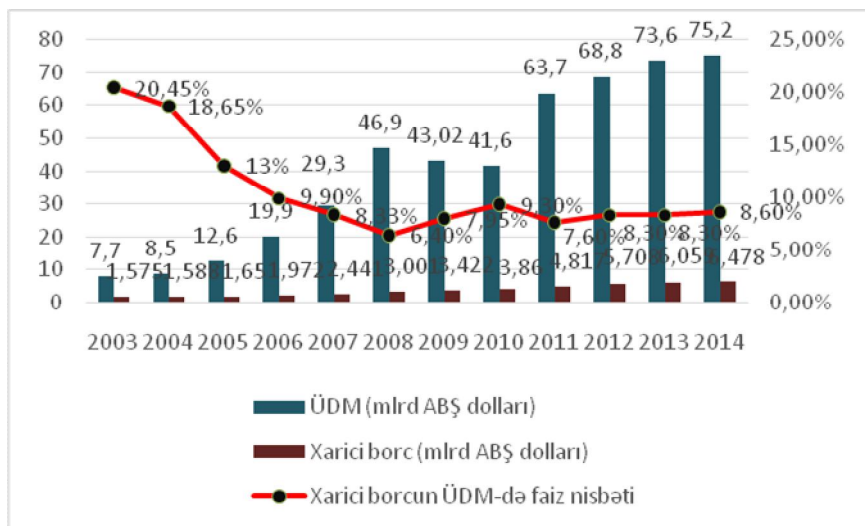
Göstəricilər	İLLƏR			
	2000	2005	2010	2014
1. Xarici borcun ÜDM-də xüsusi çəkisi	20,45	13,0	9,3	8,6
2. Xarici borcun malların və xidmətlərin ixracına (MXİ) nisbəti	62,6	45,4	18,1	21,4
3. Xarici borca xidmət xərclərinin MXİ-yə nisbəti	0,8	0,3	0,3	1,5
4. Xarici borca xidmət xərclərinin ÜDM-ə nisbəti	0,4	0,1	0,1	0,6
5. Xarici borca xidmət xərclərinin bütöe xərclərində xüsusi çəkisi	2,5	0,7	0,5	2,5
6. Valyuta ehtiyatlarının xarici borca nisbəti	63,3	121,7	774,6	802,7

7.Xarici borca xidmət xərclərinin valyuta ehtiyatlarına nisbəti	2,3	0,8	2,2	0,9
---	-----	-----	-----	-----

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən AR DSK-nın məlumatları əsasında tərtib edilmişdir

Cədvəldən göründüyü kimi, respublikada əsas borc üzrə ödəmələr nəzərə alınmaqla istifadə olunmuş xarici borcun ÜDM-də xüsusi çəkisi 2000-ci ildə 20,45%, 2005-ci ildə 13,0%, 2010-cü ildə 9,3% olmuşdursa, 2014-cü ildə bu göstərici xeyli azalaraq 8,6%-ə enmişdir. Əgər biz nəzərə alsaq ki, beynəlxalq norma üzrə xarici borcun ÜDM-də xüsusi çəkisinin maksimum həddi 40%-i ötməməlidir, ondan aydın olar ki, Azərbaycanda təhlil etdiyimiz bu dövrdə həmin göstərici iqtisadi təhlükəsizlik baxımından əlverişli olmuşdur.

Azərbaycanda ÜDM-lə xarici borcun inkişaf dinamikası arasında müqayisəni şəkil 1-də daha aydın görmək olar.

Şəkil 1. 2003-2014-cü illər üzrə ümumi daxili məhsulun xarici borcla müqayisəsi

Adambaşına düşən xarici borcun həcmi 2000-ci ildə 135, 2005-ci ildə 233,7, 2010-cü ildə 423,7, 2014-cü ildə isə 675,3 ABŞ dolları olmuşdur. Bu isə o deməkdir ki, 2000-ci illə müqayisədə 2014-cü ildə adambaşına düşən xarici borc 5 dəfədən çox artmışdır. Onu da qeyd etmək ki, bu göstərici üzrə Azərbaycanın vəziyyəti digər MDB

ölkələrinə nisbətən qənaətbəxşdir. Bununla yanaşı, ölkə üzrə xarici borcun mal və xidmətlərin ixrac həcminə (MXI) nisbəti 2000-ci ildə 62,6%, 2005-ci ildə 45,4%, 2010-cu ildə 18,1% təşkil edirsə, 2014-cü ildə bu göstərici bir qədər qalxaraq 21,4%-ə bərabər olmuşdur. Bu isə, iqtisadi təhlükəsizlik üzrə beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş normadan (200%) dəfələrlə aşağıdır.

Dövlət büdcəsindən xarici borca xidmət xərcləri 2005-ci ildə 2000-ci ilə nisbətən 13,7% azalaraq 13,9 mln dollar təşkil etmiş, 2010-cu ildə 2005-ci ilə nisbətən həmin göstərici 5 dəfəyə yaxın artmaqla 66,9 mln dollar təşkil etmişdir. 2014-cü ildə isə 2010-cu ilə nisbətən müqayisədə həmin göstərici 7 dəfəyə yaxın artmaqla 457,7 mln dollar olmuşdur.

Azərbaycanın valyuta ehtiyatları 2005-ci ildə 2000-ci ilə nisbətən 3,5 dəfə artaraq 2,4 mlrd dollar təşkil etmiş, 2010-cu ildə 2005-ci ilə nisbətən 8,5 dəfə artaraq 29,9 mlrd dollara çatmışdır. Cari hesabda yaranmış böyük profisit ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının 2014-cü ildə 2010-cu illə müqayisədə xeyli artımını təmin etmişdir. Belə ki, 2014-cü ildə 2010-cu ilə nisbətən ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının həcmi 1,7 dəfə artaraq, 52 mlrd ABŞ dollara çatmış və məcmu xarici borcu 8 dəfədən çox üstələmişdir. Başqa sözlə, strateji ehtiyatlar 36 ay ərzində idxalı fasiləsiz maliyyələşdirməyə kifayət edəcək səviyyədədir.

Respublikada dövlət borclarının tərkibində investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilən vəsaitlər daha böyük xüsusi çəkiyə malikdir. Belə ki, 2015-ci ilin əvvəlinə, Azərbaycana xaricdən cəlb edilən kreditlərin strukturunda bu məqsədlərə görə istifadə olunan və dövlət borcu hesab edilən vəsaitlərin payı 90%-ə bərabər olmuşdur. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycanda xarici mənbələrdən cəlb edilən investisiya kreditlərinin yönəldiyi sahələr içərisində əsas yerləri elektrik enerji sektoru, yol tikintisi və nəqliyyat sektoru tutur.

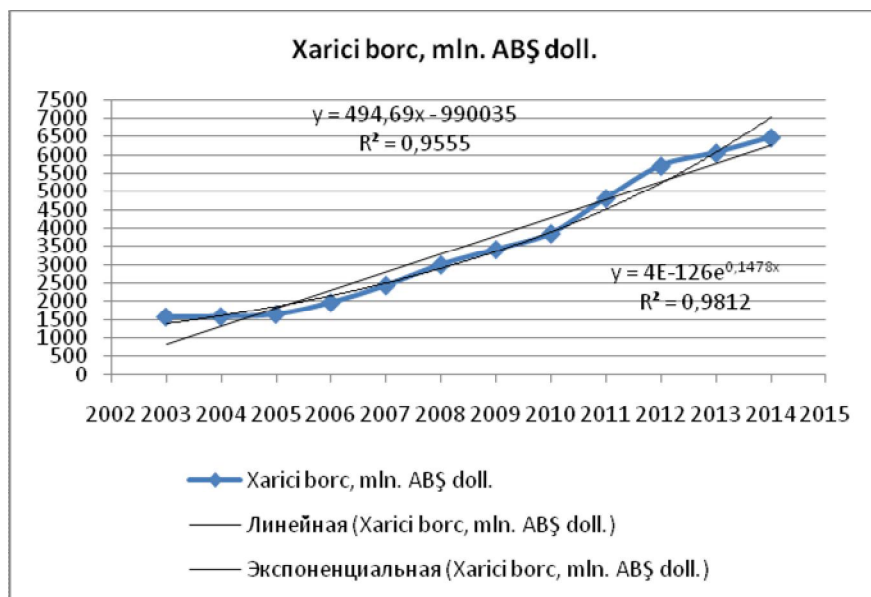
Bütövlükdə respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonrakı 1994-2014-cü illərdə 10,2 mlrd ABŞ dolları məbləğində saziş imzalanmışdır. Bunlardan 6,68 mlrd ABŞ dolları dəyərində layihələrin həyata keçirilməsi başa çatmışdır. Respublikanın xarici dövlət borcu 2009-cu il yanvarın 1-ə 3001,1 mln ABŞ dolları olduğu halda, 2010-cu il yanvarın 1-ə artaraq 3421,8 mln ABŞ dolları, 2011-ci ilin əvvəlinə 3860 mln ABŞ dolları, 2015-ci ilin əvvəlinə isə 6478,2 mln ABŞ dolları təşkil etmişdir.

Son illərdə xarici dövlət borcunun artım dinamikası, əsasən, infrastruktur və digər sektorlar üzrə yerinə yetirilən layihələrə yönəldilən

kreditlər üzrə özünü göstərmişdir. Belə ki, 2013-cü ilin müvafiq dövründə infrastruktur sektoru üzrə kredit sazişlərilə cəlb olunması nəzərdə tutulan vəsaitlərin məbləği 6 mlrd 925,8 mln ABŞ dolları istifadə olunan və dövlət borcu hesab edilən kredit vəsaitlərinin məbləği 3 mlrd 249,7 mln ABŞ dolları olduğu halda, 2014-cü ildə müvafiq göstəricilər 7524,6 mln ABŞ dolları və 3851,4 mln ABŞ dolları (xüsusi çəkisi 59,5%) təşkil etmişdir.

Digər artım dinamikası isə ölkəmizdə ilk dəfə olaraq beynəlxalq qiymətli kağızların emissiyası və digər sektorlar bölgüsü üzrə həyata keçirilən layihələrin həcmnin artması ilə bağlı olmuşdur.

Microsoft Excel proqram təminatının köməyi ilə 2017-cı ilə qədər üçillik perspektivə trend xəttinin qurulması yolu ilə Azərbaycanın xarici borcunun artımını proqnozlaşdıraraq. Proqnozun qurulması üçün 2003-cü ildən 2014-cü ilə qədər olan dövrün məlumatlarını götürək və şəkil 2-də təsvir edək.

Mənbə: Müəllif tərəfindən AR DSK-nın məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

Şəkil 2. 2003-2014-cü illər ərzində Azərbaycanın xarici borcunun dəyişmə dinamikası və trendi

Bu zaman xarici borcun kəmiyyətinin trendi alınmışdır.

$$Y = 4E - 12e^{0,147x}$$

burada, x – ilin nisbi nömrəsidir.

Xarici borcun trendi üçün determinant əmsalı 0,98-ə bərabərdir ki, bu da onu sübut edir ki, yuxarıda verilən tənlik qeyd edilən göstəricinin mövcud dəyişmə meylini düzgün ifadə edir. Hesablamalar əsasında tərəfimizdən müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycanın xarici borcunun həcmi 2014-cü illə müqayisədə 2017-ci ildə 8,1 faiz artaraq təxminən 7 mlrd dollardan bir qədər çox olacaqdır.

Xarici borcun cəlb edilməsi prosesinin yalnız o halda yeri var ki, o, müəyyən vaxt ərzində ÜDM-in artmasına təsir etsin. 2006-cı ildən 2015-cü ilin əvvəlinə olan dövr ərzində Azərbaycanın xarici borcunun və ixracının kəmiyyəti, onların dinamikası və ÜDM-in kəmiyyəti haqqında məlumatlardan istifadə edərək iqtisadi-riyazi modeli quraq. Bunun əsasında Azərbaycanın xarici borcunun və ixracının həcminin ÜDM-ə təsiri dayanır.

ÜDM-in xarici borcun və ixracın həcmindən asılılığının reqressiya təhlilini verək (cədvəl 2).

Cədvəl 2

ÜDM-in xarici borcun və ixracın həcmindən asılılığının reqressiya təhlili

<i>Regressiya statistikasi</i>					
Rçoxluğu	0,99019				
R^2	0,98045				
Normalaşdırılmış R^2	0,97397				
Standart xəta	3069,32				
Müşahidə	9				
<i>Dispersiya təhlili</i>					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Kəmiyyəti F</i>
Regressiya	2	2,84E+0,09	1,42E+09	150,652	7,44E-06
Qalıq	6	5652624	9421047		
Yekun	8	2,9E+0,9			
	<i>Əmsallar</i>	<i>Standart xəta</i>	<i>t-statistika</i>	<i>P kəmiyyət</i>	<i>Aşağı 95%</i>
Y-kəşimə	4720,91	3012,55	1,567101	0,16815	-2650,45
Dəyişən X_1	9,58464	0,79112	12,11509	1,92E-05	7,648804
Dəyişən X_2	0,34619	0,09213	3,75693	0,00943	0,120696

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Beləliklə, model aşağıdakı şəkil alır:

$$Y = 4720,931 + 9,584634 X_1 + 0,346139 X_2,$$

Burada Y – ÜDM; X_1 – xarici borcun həcmi; X_2 - ixracın həcmi.

Verilmiş bu təhlildə determinant əmsalı (R^2) X dəyişəninə Y -ə “təsir gücü”nü qiymətləndirilir. Bizim apardığımız təhlildə $R^2 > 0,95$ olduğuna görə, approksimasiya yüksək dərəcədə dəqiqdir.

Dövlətin önəm verdiyi yeni borc həcmi müəyyən etmək üçün aşağıdakı amilləri nəzərə almaq lazımdır: milli gəlirin payı, ölkənin kredit qabiliyyəti, eləcə də beynəlxalq maliyyə təşkilatları və özəl kreditörlerle qarşılıqlı münasibətlər.

Azərbaycanın xarici borcun idarə edilməsi prosesindən müsbət effekt alınması ilə bağlı olaraq bu borclanmanın maksimal ölçüsünü müəyyən etmək lazımdır ki, bu ölkə iqtisadiyyatı üçün mənfi nəticələr gətirməsin.

Bununla əlaqədar olaraq, Ümumdünya Bankı tərəfindən hazırlanmış borcun mümkün son hədd səviyyəsini müəyyən edən modeldən istifadə edilməsini və bunun əsasında xarici borcun maksimal mümkün cəlb olunma həcmi məhdudlaşdırmaqla ölkənin ortamüddətli inkişaf strategiyasını hazırlamaq olar.

4. İnflyasiyanın tənzimlənməsi sistemində borc öhdəlikləri və onların ödənilməsi problemləri.

Yüksək inflyasiya səviyyəsi ölkə iqtisadiyyatında böyük həcmdə mənfi təsirlər buraxır. Bu təsirlərin bir hissəsi də dövlət borcları ilə bağlıdır. Belə ki, sözügedən maliyyə sabitsizliyi şəraitində dövlət borclarının idarə edilməsi, eləcə də məqsədyönlü borc siyasətinin həyata keçirilməsi öz səmərəliliyini xeyli itirmiş olur. İnflyasiya zamanı meydana çıxan makroiqtisadi qeyri-tarazlıq, bütövlükdə maliyyə sisteminin, o cümlədən, onun tərkib hissəsi olan dövlət borclarının kəskin hal almasına gətirib çıxarır.

İnflyasiyanın dövlət borclarına təsiri heç də birmənalı deyildir. Belə ki, bir sıra hallarda mövcud inflyasiya şəraiti dövlətin borc siyasətinə müsbət təsir göstərə bilər. Bu dövlət borclarının ödənilməsi ilə bağlıdır.

Qiymətli kağızların bir növü olan dövlətin borc alətləri nominal dəyərə malikdir. Bu maliyyə alətləri əksər hallarda dövlətin daxili borc bazarına aid olduğu üçün onların dəyəri milli valyuta ilə ölçülür. Be-

ləliklə, inflyasiya şəraitində milli pul vahidinin dəyəri aşağı düşdükcə dövlət qiymətli kağızlarının dəyəri də azalmış olur. Dövlət mövcud inflyasiya şəraitindən istifadə etməklə dövriyyədə olan aşağı dəyərli borc alətlərini geri satın alır. Deməli, inflyasiya prosesi dövlətə özünün borclarını daha az məsrəflər müqabilində ödəməyə imkan verir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu ödəniş üsulu yalnız dövlətin milli valyutada olan borclarına aiddir.

Mahiyətindən aydın olduğu kimi, inflyasiya vasitəsilə dövlət borclarının ödənilməsi bir qayda olaraq borc verən tərəfin, yəni kreditor və investorların maraqlarına zidd çıxış edir.

İnflyasiya dövründə yenidən borc vəsaitləri cəlb etmək üçün dövlət yerləşdirdiyi qiymətli kağızları qızıla, valyutaya, eləcə də digər qiymətlilərə uyğun indeksləşdirir. Bu indeksləşdirmə həmin dövlət qiymətli kağızlar üzrə borcların inflyasiya yolu ilə ödənilməsinin qarşısını alır. Məhz, bu xüsusiyyət investorları həmin maliyyə alətlərini almağa sövq edir.

İnflyasiya ilə mübarizə aparmaq üçün əlavə resurslar cəlb etmək lazımdır. Müəssisə və təşkilatlar inflyasiya ilə əlaqədar meydana çıxmış qeyri-müəyyənlik amillərinin meydana çıxardığı özünəməxsus problemlərin həll edilməsi üçün əlavə mütəxəssislərin cəlb edilməsi məcburiyyətində qalırlar. İnflyasiyanın yüksəlməsi ilə bu problemlər daha da kəskinləşir. Hiperinflyasiya baş verdikdə isə bazar sistemi əsaslı təhlükə qarşısında qalır. Müəssisə və təşkilatlar öz xərclərini ödəmək məqsədilə ardıcıl olaraq öz məhsullarının qiymətlərini artırmaq məcburiyyətində olurlar. Vətəndaşların əmanətlərə marağı olmur, bu isə normal investisiyalaşdırma prosesinə mənfi təsir göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ümumi inflyasiya təzyiqini təkcə monetar metodlar vasitəsilə uzun müddət nəzarətdə saxlamaq da qeyri-mümkündür. İnflyasiyaya nəzarət etmək üçün birinci növbədə əhəmiyyətli büdcə artıqlığı yaratmaq lazımdır. Hökumət səmərəsiz xərcləri, xüsusən də idarəetmə xərclərini mümkün qədər azaltmalıdır. Güclü inflyasiya təzyiqi şəraitində vergilərin azaldılması məqsədmüvafiq deyildir. İstehlak kreditlərini məhdudlaşdırmaq, əmanət istiqrazlarının satışı tədbirlərini gücləndirmək lazımdır. İqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində qiymət nəzarətindən və rasionallaşdırmadan məhdud şəkildə istifadə edilməsi məqsədmüvafiqdir. İnflyasiya üzərində nəzarətdə əsas vasitələrdən biri də hökumət gəlirlərinin onun xərclərini üstələməsidir. Hökumətin cəmiyyətdən əldə etdiyi pulun miqdarı onun cəmiyyət üçün xərclədiyini

üstələməsi fərdi xərclərin azalmasına səbəb olur.

İdxal əməliyyatlarında mövcud olan inhisarçılığın inflyasiyaya təsir gücünün qiymətləndirilməsi məqsədilə tərəfimizdən aparılan monitorinqin nəticələri göstərdi ki, süni qiymət şişirdilmələrinin inflyasiya yaradan təsiri xeyli güclüdür. İstehlak mallarının ölkəyə gətirilməsi ilə məşğul olan bəzi inhisarçı şirkətlər iqtisadi normadan dəfələrlə çox mənfəət əldə edərək, bir tərəfdən gizli iqtisadiyyatın çiçəklənməsinə xidmət, digər tərəfdən isə qiymətlərin yüksək həddə saxlanılmasına nail olurlar.

Təcrübələrimiz göstərir ki, düzgün hədəfə tuşlanmayan antiinflyasiya siyasəti şəraitində inflyasiyanı fəallaşdıran amillərin siyahısı daha da genişlənir. Belə olan halda, inflyasiya yaradan çoxsaylı amillərin eyni zaman və məkan çərçivəsində fəaliyyəti və bu kontekstdə, həmçinin bazarların qarşılıqlı təsir imkanlarının artımı inflyasiya proseslərinin daha çox qeyri-monetar müstəvidə fəallaşmasına gətirib çıxarır ki, bu da şok yaradan amilləri xeyli dərəcədə aktivləşdirir və inflyasiyanın səviyyəsini ikirəqəmli ədədə qədər yüksəldə bilər. Artan dinamika ilə müşahidə olunan neft gəlirləri hesabına fiskal genişlənmə, dövriyyədə pul kütləsinin çoxalması isə bu prosesi idarəolunmaz vəziyyətə gətirib çıxarmaqla inflyasiyanı yaxın və ortamüddətli inkişaf dövrünün əsas sosial-iqtisadi probleminə çevirə bilər.

İşdə aparılan araşdırmalar əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, inflyasiyaya nəzarət etmək üçün ilk növbədə kifayət qədər büdcə artıqlığı yaratmaq lazımdır. İnflyasiya təzyiqi şəraitində vergi yükünü stabil saxlamaqla bərabər onun azaldılmasına da yol vermək olmaz. Qiymətlərin artımı inflyasiyanın yaranması üçün əsas ola bilər. İnflyasiyanı nəzarətdə saxlamaq üçün məcmu xərcləri daim nəzarətdə saxlamaq, istehlak kreditlərinin məhdudlaşdırmaq, əmanət istiqrazlarının satışını gücləndirmək lazımdır.

Dövlətin antiinflyasiya nöqteyi-nəzərdən apardığı tənzimləmə siyasətinin aparıcı xəttinin qeyri-monetar amillər üzərində qurulması tələb olunur.

İşdə aparılan araşdırmalar nəticəsində belə qənaətə gəlinmişdir ki, inflyasiyanın qarşısını hər hansı bir təşkil edilmiş tədbir vasitəsilə alınması və onun tənzimlənməsi çox çətindir yaxud tamamilə mümkün deyil. Bunun üçün iqtisadiyyatda baş verən uyğunsuzluqların aradan qaldırılması və struktur islahatların aparılması məqsəduyğundur.

5. Qloballaşma şəraitində dövlət borcunun idarə olunmasının proqnozlaşdırılması zəruriliyi və antiinflyasiya mexanizminin tək-

milləşdirilməsi

Xarici dövlət borcunun ÜDM-də payının az olmasına baxmayaraq, daxili borc, o cümlədən də qarşılıqlı borclanma ilə bağlı vəziyyət heç də yaxşı deyil. Belə ki, 2014-cü ildə daxili borclarının limiti 19,9 faiz yerinə yetirilsə də daxili borclanmanın idarəedilməsinin gücləndirilməsinə ehtiyac var. Eyni zamanda, xarici borcların da idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi hazırda günün vacib məsələlərindəndir. Yalnız bu şərt daxilində, idarəetmədə çevikliyin artması təmin ediləcəkdir. Odur ki, borclanmanın idarəedilməsində yeni bir strategiyanın hazırlanması və qəbul olunması hazırkı şəraitdə Azərbaycan üçün ən vacib məsələlərdən biridir. Limit yüksək olmasa da, ki, dünya bazarında neftin qiymətinin aşağı düşməsinə nəzərdə saxlamaq lazımdır. Qarşıdakı illərdə Azərbaycan üçün müəyyən vəsaitlərin ödənilməsi məqsədilə əlavə xarici borclanmadan yararlanmasına əlverişli şərait vardır. Strategiyanın hazırlanması daha əlverişli borcların cəlb edilməsinə, xərclərin azaldılmasına imkan verə bilər.

Beynəlxalq iqtisadi və maliyyə durumunun mürəkkəbliyi şəraitində ölkə iqtisadiyyatının makroiqtisadi sabitliyinin qorunması məqsədilə ölkənin maliyyə sferasının sabitləşdirilməsi və pul təklifinin mövcud iqtisadi duruma uyğunlaşdırılması ilə bağlı fəaliyyətin pul-kredit və fiskal siyasətlə vəhdətdə, vahid mexanizm olaraq strateji istiqamətdə inkişaf etdirilməsini daim diqqət mərkəzində saxlamağı tələb edir.

Həmçinin risk əsaslı nəzarət sisteminin formalaşdırılmasının tamamlanması məqsədilə müvafiq konsepsiyanın işlənməsi, əsas risk kateqoriyalarının qiymətləndirilməsi üzrə metodologiyanın hazırlanması əsas hədəflərdən biri olmalıdır.

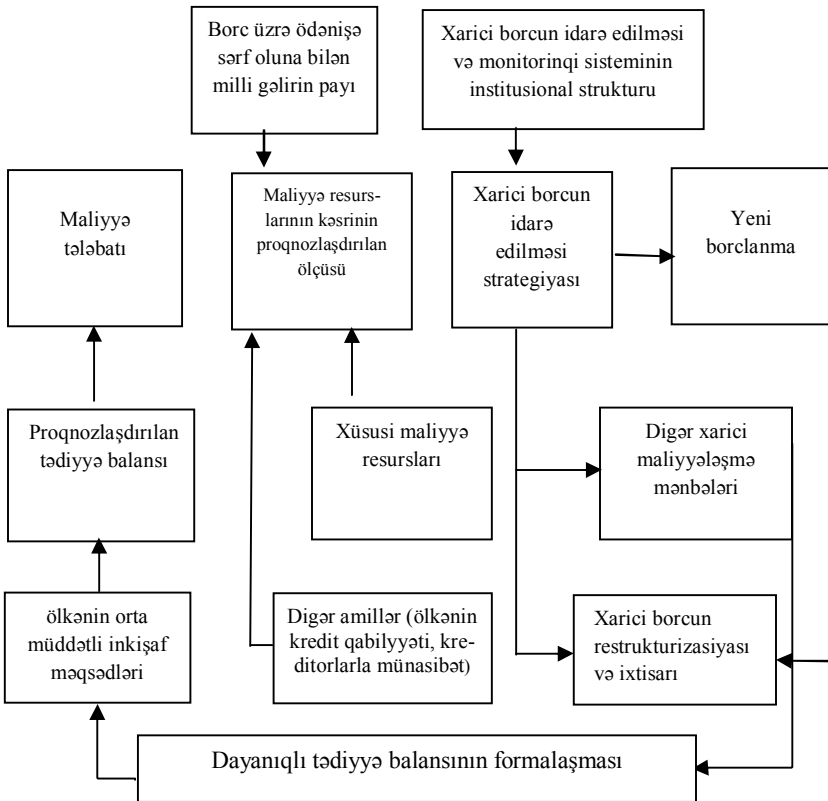
Ümumilikdə, dövlət borcu portfelinin ilbəlil artımını nəzərə alaraq onun səviyyə və tempinin müxtəlif şəraitlərdə dayanıqlı olmasını və arzu olunan risk və xərc səviyyəsində maliyyələşmənin tələb olunan məbləğin artırılması, uzunmüddətli perspektivdə dövlət borcu üzrə xərclərin aşağı salınması və s. məqsədilə dövlət borcunun idarə edilməsinin vəzifələrini və tərtib risklərini nəzərə alan strategiyanın hazırlanmasını məqsədmüvafiq hesab edirik.

Xarici borcun idarə edilməsinin effektiv sisteminin qurulması dövlətin öz iqtisadiyyatı üçün xüsusi ciddi neqativ nəticələrə səbəb olmadan malik olduğu maksimal borc ölçülərini hesablamadan mümkün deyildir. Öz növbəsində konkret dövlət üçün xarici borcun maksimal mümkün səviyyəsini müəyyən etməyə imkan verən Ümumdünya Bank modeli mövcuddur. Cəlb olunacaq xarici resursların maksimal mümkün həcmindən istifadə etməklə və ölkədə makroiqtisadi vəziyyətin təhlili üçün bazis

sayımla yuxarıda qeyd edilən model ortamüddətli perspektivə ölkənin strategiyasını işləyib hazırlamağa imkan verir. Həmin modelin tərkibi şəkil 3-də verilmişdir.

Bu modelin əsasında dövlətin ortamüddətli dövrə, yaxın 3-5 ilə ölkə ÜDM-nin artım tempi də daxil olmaqla dövlətin makroiqtisadi göstəricilərinin kəmiyyət proqnozları dayanır. Xarici borca tələbatın ölçüləri haqqında təsəvvürün formalaşması tədiyyə balansının vəziyyətinin proqnozlaşdırılması nəzərə alınmaqla göstərilən dəyişənlərin yerləşdirilməsi yolu ilə müəyyən edilir.

Dövlətin borc öhdəlikləri kimi daxil olan vəsaitlərin məqsədə uyğun və səmərəli şəkildə istifadəsini təmin edən bir sıra tədbirlərin hazırlanması məqsədmüvafiqdir. Bunun əsasını dövlət borcları üzərində nəzarət təşkil edir.

Mənbə: Müəllif tərəfindən Ümumdünya Bankının versiyasından istifadə olunmaqla tərtib edilmişdir.

Şəkil 3. Xarici borcun idarəedilməsi modeli

Dövlət borcunun idarə edilməsində əsas mənbələrdən biri də dövlət zamanəti ilə təqdim olunan kreditlərin istifadəsi üzərində nəzarətin təmin edilməsidir. Məlum olduğu kimi, bu kreditlərin istifadəçisi müxtəlif müstəqil iqtisadi subyektlər olduğu halda, həmin vəsaitlərin qaytarılması üçün xarici kreditorların qarşısında məsuliyyət daşıyan subyekt kimi məhz, dövlət çıxış edir. Buna görə də, müvafiq dövlət orqanları borc vəsaitlərinin səmərəli istifadəsi üzərində ciddi nəzarəti həyata keçirməklə, onların vaxtlı-vaxtında geri qaytarılmasını təmin etməlidirlər. Dövlət borcu mexanizminin yuxarıda qeyd etdiyimiz məsələlərini həyata keçirmək üçün yeni-yeni tədbirlər planı hazırlanmalı və mövcud iqtisadi şərait nəzərə alınmaqla icra olunmalıdır.

6. İnflyasiya şəraitində dövlətin borc siyasətinin səmərəli təşkili istiqamətləri

Vaxtı çatmış dövlət borclarının əsas və faiz məbləğinin qaytarılması üçün maliyyə fondlarının formalaşdırılması prinsipi dövlət borcu siyasətinin sonuncu və ən mühüm həlqəsini təşkil edir.

Müasir şəraitdə, əksər inkişaf etməkdə olan ölkələrdə dövlət borclarının qaytarılması yenidən dövlət borclanması yolu ilə həyata keçirilir. Bu, dövlət borcları baxımından öhdəliyin müddətini uzatsa da, bir problemin digəri ilə əvəz olunması deməkdir.

Hazırda respublikamızda da dövlət borclarının bu yolla qaytarılması halları müşahidə olunur. Lakin kütləvi surətdə bu metoda üstünlük verilməsi, heç bir halda təqdirəlayiq deyildir. Belə ki, istehsal və xidmət sahələrinə yönəldilən kreditlər məhz həmin sahələrin mənfəəti hesabına ödənilməli, beləliklə də, dövlət üçün ağır yükə çevrilməməlidir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində köklü dəyişikliklər, fundamental islahatlarla yanaşı, maliyyə siyasətinin, o cümlədən dövlət borcu siyasətinin müasir xüsusiyyətlərə uyğunlaşdırılması daha məqsədəuyğun sayılır.

Bazar iqtisadiyyatı sisteminin tələblərinə uyğun maliyyə siyasətinin, eləcə də, dövlət borcu siyasətinin əsas istiqamətləri dəqiq müəyyənləşdirilməlidir. Bununla yanaşı, dövlət borcu siyasəti iqtisadi islahatlar proqramında mütləq nəzərə alınmalıdır. Bu, o zərurətdən irəli gəlir ki, son nəticədə dövlət borcu siyasəti proqramları ilə ümumi iqtisadi siyasət proqramları bir-birinə əks çıxmasın.

Dövlət borcu münasibətlərinin qurulması üçün inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, həmin ölkələrin dövlət borcu sahəsində təcrübələri dərindən öyrənilməli, iqtisadi islahatlar proqramının tərtib edilməsində, eləcə də, həyata keçirilməsində müt-

ləq istifadə edilməlidir.

Bütün bunlarla yanaşı, milli iqtisadiyyatın özünəməxsus xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Çünki beynəlxalq təcrübədə müsbət iqtisadi nəticələr vermiş hər hansı islahat milli iqtisadiyyat çərçivəsində demografik, milli, psixoloji amillərin təsirindən öz effektini itirə bilər. Yaxın gələcəkdə, inflyasiya şəraitində Azərbaycan Respublikasının borc siyasətinin əsas məqsədinin aşağıdakı məsələlərin həllinə yönəldilməsi daha düzgün olardı:

- bankların xarici borclanmasını azaltmaq və daxili kredit bumlarını ləngitmək üçün bank müəssisələrinin xarici öhdəliklərinin məbləğinin onların kapitalına və passivlərinə nəzərən limitləşdirilməsi;

- xarici valyutada bank kreditlərinin artımını dayandırmaq, bankların xarici maliyyələşmədən asılılığını azaltmaq məqsədilə bankların milli və xarici valyutalarda öhdəlikləri üçün mütləq ehtiyat normalarının diferensiallaşdırılması;

- borcun strukturunun təkmilləşdirilməsi, borca xidmət məsrəflərinin azaldılması hesabına borcun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması;

- istənilən böhran şəraitində dövlətin daxili və xarici borc öhdəliklərinin stabil ödənilməsinə təmin etmək;

- daxili və xarici maliyyə bazarlarında baş verən dəyişikliklərə tez reaksiya verməklə əlverişli mənbələrdən və borclanma formalarından istifadə etmək;

- borc vəsaitlərinin investisiyalara yönəldilməsinin etibarlı mexanizminin təmin edilməsi. Əlavə vəsaitlər səmərəli istifadə olunmaq şərti ilə, yalnız, prioritet layihələrin və proqramların maliyyələşdirilməsinə və kreditləşdirilməsinə cəlb olunmalıdır;

- investorların geniş dairəsi üçün borc kağızlarının cəlb ediciliyinin artırılması və dünya maliyyə bazarlarında onların qiymətlərinin kəskin dəyişilməsinin qarşısının alınması;

- borcun strukturu ilə əlaqədar olaraq, risklərin proqnozlaşdırılması və aradan qaldırılması, borc ödəmələrinin aşağı salınmasında valyuta amilindən maksimal istifadə;

- dövlət siyasəti ilə korporativ strukturların xarici borclanma siyasətinin daha sıx koordinasiyası;

- bu sahədə milli maraqları formalaşdırma və reallaşdırma bilən dövlət hakimiyyət orqanları ilə dövlət borcunun idarə edilməsinin kompleks sisteminin yaradılması;

- iqtisadiyyatın borc yükünün vəziyyətini nəzarətdə saxlaya biləcək dövlət borcunun monitorinqinin və uçotunun təkmilləşdirilməsi.

Bu sadalananlar inflyasiya şəraitində nəinki daxili və xarici dövlət borcu bazarının yaxşılaşdırılması, eyni zamanda, ölkənin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yüksəldilməsi üçün əsas ola bilər. Qeyd edildiyi kimi, xarici dövlət borcunun həcmnin daxili dövlət borcunun strukturunun yaxşılaşdırılması hesabına azaldılması, borcun indiki nəsilədən gələcək nəsillərə ötürülməsini aradan qaldıra bilər. Belə bir siyasət, həmçinin milli valyutanın möhkəmlənməsinə və xarici maliyyə bazarlarında baş verən vəziyyətlərdən dövlətin iqtisadi asılılığını azalda bilər.

Tədqiqat işi inflyasiya şəraitində borclanmanın həyata keçirilməsinin real təcrübəsinin, dövlət tərəfindən borc alətlərinin və müxtəlif kateqoriyalı investorlarla dövlətin qarşılıqlı münasibətlərində yaranan tendensiyaların tənzimlənməsinin ümumiləşdirilməsi əsasında aparılmışdır. Tədqiq edilmiş məsələlərin əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, inflyasiya şəraitində daxili və xarici borclanma bazarında sabilliyin saxlanılması üçün dövlətin əsas vəzifələrinə: dövlət borcunun strukturunun və həcmnin onun örtülməsi və xidməti üzrə olan öhdəliklər üzrə zəmanətli həddinin qorunması; büdcənin vəziyyətindən asılı olmayaraq borcların yenidən maliyyələşdirilməsini təmin etmək; AR dövlət borcunun strukturunun gələcəkdə məcmu dövlət borcunun tərkibində daxili borcun xüsusi çəkisinin artırılmasını təmin edəcək istiqamətdə dəyişdirilməsi daxildir.

Bütün digərlərindən fərqli olaraq, borc münasibətlərində əsas şərt, inam və etibardır. Ona görə də, dövlət qiymətli kağızlar bazarının inkişafının əsas şərti məhz, əhalinin dövlətə olan etibarıdır. Bu da, dövlətin qiymətli kağızlardan yaranmış borclara xidmətinin nəticəsindən asılıdır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində, ölkəmizdə dövlət borcu siyasətinin yuxarıda qeyd etdiyimiz istiqamətləri tədricən həyata keçirilməlidir. Çünki bunlarsız dövlət borcu mexanizmini mükəmməl surətdə təşkil etmək mümkün deyildir.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları, əldə olunan nəticə və təkliflər müəllifin dərc olunmuş aşağıdakı məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. N.R Məlikov. Müasir şəraitdə xarici dövlət borclarının iqtisadi inkişafa təsiri. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının xəbərləri-İqtisadiyyat seriyası № 4. 2010, s.155-161

2. N.R Məlikov. İnflyasiyanın yaranması və onun iqtisadi sistemin idarə olunmasında rolu. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Elmi əsərlər, № 4. 2010, s188-200

3. N.R Məlikov. Dövlət borcu münasibətlərinin yaranma xüsu-

siyyətləri. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Elmi əsərlər № 1. 2011, s.229-235

4. N.R Məlikov. Sosial – iqtisadi inkişafda dövlətin borc siyasətinin rolu. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Elmi əsərlər № 3. 2011, s. 224-229

5. N.R Məlikov. Müasir şəraitdə antiinflasiya mexanizminin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi. ADİU-nun jurnalı, №4. 2011, (İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika), s.244-250

6. N.R Məlikov. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində inflasiyanın formaları və onun təyin edilməsi yolları. TURAN Stratejik Arasdirmalar Merkezi-uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi, №11, 2011. Türkiyə (Konya), s.48-55.

7. Н.Р.Маликов. Направление обеспечения погашения государственных долгов в современных экономических условиях. Инвестиций практика и доставка. №11, 2012. (Научно практический журнал) Украина, с.74-77

8. Н.Р.Маликов. Влияние планирования государственного долга на развитие финансовой системы. Проблемы экономики Журнал №5(45), 2011, г. Россия, с.53-59

9. N.R Məlikov. İnfiyasiya nəzəriyyələrinə dair baxışların təhlili. Doktorantların və gənc tədqiqatçıların 16-cı respublika elmi konfransının materialları, № 1, 2012, Bakı, s.271-273

10.Н.Р.Маликов. Влияния государственного долга на уровень инфляции: проблемы регулирования и оценки. Москва-2012 (24-26 май). Глобальный мир: Антикризисные императивы, модернизация, институты – международный научно - практическая конференция (Министерство образования и науки Российской Федерации Южно федеральный университет экономический факультет институт экономики и внешнеэкономических связей), с.405-410

11.N.R.Məlikov. Dövlət borc öhdəliklərinin iqtisadi proseslərə təsiri məsələləri. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Elmi əsərlər. № 1, 2014, s.250-254

Malikov Nusrat Rahim's son
Incarcerated problems of public debt
management in inflation conditions

Summary

The macroeconomic environment should be conducive for successful debt management. Among the more important factors stability of exchange rate and price is essential. The high risk of exchange rate eliminates the desire of foreign investors. He also adversely affect the development of domestic debt markets. A similar rule the low inflation is also affected on the development of the business environment and the domestic debt markets. In this regard, in inflation conditions examining issues of public debt management is different by its relevance.

In the first chapter of dissertation entitled, "The state debt relations and theoretical-methodological bases of management of state debts" was revealed the economic essence of the state debt, were studied necessary creating, were discovered macroeconomic aspects features of formation of the state debt in inflation conditions and were assessed macroeconomic direction of their management.

In the second chapter of dissertation entitled, "In modern condition in Azerbaijan were determined relationship between state debt and the inflation rate" were analyzed the relationship between the volume of state debt and inflation rate in modern condition in Azerbaijan, in recent years taken into account the changes dynamics and the trend of state debt Azerbaijan, was forecasted the volume of state debt for the middle term perspective, was determined the efficient structure of state debt Azerbaijan by applying a mathematical model of the between relationship debt and GDP.

In the third chapter of dissertation entitled, "In inflation conditions increasing trends of efficiency management of state debt " and in here, based the study on the model of management of the foreign debtfor the regulation the situation of foreign debt according to the Azerbaijani economy was developed the model of management foreign debt, had defined priorities of the state policy, improve the efficiency of state debt in Azerbaijan and was evidence based the Principles of formation of mechanisms to anti-inflation in the country.

**Проблемы управления государственными
долгами в условиях инфляции**

РЕЗЮМЕ

Для успешного управления государственными долгами необходима благоприятная макроэкономическая среда, что предполагает стабильность обменного курса и цен. Высокий риск обменного курса ограничивает иностранные инвестиции, отрицательно влияет на развитие рынков внутреннего долга. Аналогичное влияние на бизнес климат и развитие рынков внутреннего долга оказывает и высокая инфляция. С этой точки зрения исследование вопросов управления государственными долгами в условиях инфляции выделяется своей актуальностью.

В первой главе диссертационной работы называющейся «Долговые отношения государства и теоретико - методологические основы управления государственными долгами» раскрыта экономическая сущность, исследована необходимость образования и определена роль внешнего финансирования государственного долга, выявлены макроэкономические аспекты и особенности формирования государственных долгов в условиях инфляции и оценены макроэкономические аспекты их управления.

Во второй главе диссертационной работы, под названием «Определение зависимости между объемом государственного долга и уровнем инфляции в Азербайджане в современных условиях» на основе исследования данной проблемы прогнозирование объем государственного долга на среднесрочную перспективу с учетом динамики изменения и тренда государственного долга Азербайджана за последние годы, определена эффективная структура государственного долга Азербайджана с применением экономико- математической модели взаимодействия долга и ВВП.

Третья глава диссертационной работы называется «Направление повышения эффективности управления государственными долгами в условиях инфляции». В этой главе на основе изучения внешней модели управления внешним долгом разработан модель управления внешним долгом в соответствии с особенностями экономики Азербайджана, определены приоритетные направления повышения эффективности долговой политики государства в Азербайджане, научно обоснованы принципы формирования антиинфляционных механизмов в Азербайджане.

Formatı 60x84_{1/16}. Sayı 100. Sifariş 183.
Həcmi 2 ç.v. Ofset kağızı №1.

“Təhsil işçisi mətbəəsi” MMC-də
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

Меликов Нусрет Рагим оглы

**ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ
ГОСУДАРСТВЕННЫМ ДОЛГОМ
В УСЛОВИЯХ ИНФЛЯЦИИ**

**Специальность: 53.01.01 – Внутренняя фискальная политика
и государственные финансы**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание научной степени
доктора философии по экономике**

БАКУ – 2015